

УДК 336.33:649

*В. В. Лаврук,
к. е. н., докторант,
Подільський державний аграрно-технічний університет*

РОЗВИТОК РИНКУ ІННОВАЦІЙ В УКРАЇНІ

Розглянуто аспекти вільного ринку інновацій. Досліджено процеси, що здійснюються на регульованому ринку інновацій. Визначено основні риси деформації ринку інновацій. Встановлено специфічні закономірності моделі ринкового господарювання в інноваційній сфері України.

The aspects of open market of innovations are considered. Processes which are carried out at the managed market of innovations are explored. The basic lines of deformation of market of innovations are certain. Specific conformities to the law of model of market menage are set in the innovative sphere of Ukraine.

*Ключові слова: вільний ринок, господарювання, інновації, модель ринку, регулювання.
Keywords: open market, menage, innovations, market model.*

ВСТУП

Історія розвитку ринку інновацій дозволяє виділити наступні його типи: нерозвинений, вільний, регульований і деформований. Нерозвинений ринок інновацій відрізняється тим, що ринкові відносини в інноваційній сфері носять випадковий, найчастіше товарно-бартерний характер. Але вже і тут ринок відіграє визначену роль, сприяє диференціації учасників інноваційної діяльності, підсилює мотивацію до виробництва нових товарів. Вільний ринок інновацій характеризується: необмеженим числом учасників інноваційної діяльності і вільною конкуренцією між ними; абсолютно вільним доступом до будь-якого виду інноваційної діяльності всіх членів суспільства; абсолютною мобільністю факторів виробництва інновацій; необмеженою свободою пересування інноваційного капіталу; наявністю в кожного новатора абсолютно повної інформації про ринок інновацій; раціональною поведінкою ринкових суб'єктів інноваційного процесу; тим, що жоден новатор як учасник вільної конкуренції не в змозі безпосередньо впливати на рішення іншого неекономічними методами; установленням цін на нові товари стихійно в ході вільної конкуренції; відсутністю інноваційної монополії, монополії і державного регулювання інноваційних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам державного регулювання, матеріального, фінансового, інформаційного забезпечення інноваційної діяльності та розвитку

інноваційного підприємництва в агропромисловому виробництві приділили увагу А.П. Гайдучський, М.Я. Дем'яненко, М.В. Зубець, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.Х. Корецький, М.Ф. Кропивко, М.І. Крупка, М.Й. Малік, Г.М. Підлісецький, М.А. Садиков, А.В. Чупіс, В.В. Юрчишин та ін.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розглянути аспекти вільного ринку інновацій. Дослідити процеси, що здійснюються на регульованому ринку інновацій. Встановити специфічні закономірності моделі ринкового господарювання в інноваційній сфері України.

РЕЗУЛЬТАТИ

Переваги вільного ринку інновацій у тім, що він функціонує на основі саморегулюючого механізму, повертається до людини, через ціни на основі нового попиту створює орієнтири для капіталовкладень у виробництво нововведень і інновацій. Механізмом вільного ринку інновацій можна визначити механізм свідомо бездефіцитного ринку, що забезпечує: ефективний розподіл у суспільстві нововведень; гнучкість і високу адаптивність до умов, що змінюються; свободу вибору і дій ринкових суб'єктів; максимальне використання досягнень НТР; здатність до задоволення різноманітних нових потреб; підвищення якості нових товарів; відносно швидке відновлення порушеної рівноваги на новому науково-технічному рівні. Ринок функціонує майже автоматично, хоча насправді регулювання тут здійснюється методом проб і помилок.

Але вільний ринок інновацій має і серйозні недоліки. Ринок приводить до диференціації рівня життя населення, що не таке і погане, тому що забезпечує високу мотивацію до інноваційної праці. Погано те, що НТП не забезпечує соціальний "захист" населення. Соціальні наслідки вільного ринку інновацій — технологічне безробіття, руйнування, бідність окремих груп новаторів. Ринковий розподіл нововведень несправедливий, тому що не забезпечує мінімальний рівень життя усім. Отже, для рішення соціальних проблем необхідне втручання держави.

Розподіл на ринку інновацій здійснюється на основі отриманих доходів. Із позицій ринкових відносин будь-який доход, отриманий на основі вільної конкуренції нововведень, справедливий. А той, хто не в змозі одержати цей доход (за станом здоров'я, старості тощо), приречений на злидарське існування.

Ринок інновацій не може створити умови реалізації права на працю для всіх членів суспільства. Працевлаштовуються тільки ті, на чію робочу силу мається новий попит з боку пропозиції високих технологій. Вільний ринок інновацій не гарантує повну зайнятність населення, а також стабільний рівень цін. Діяльність вільних конкурентів часто приводить до небажаних ефектів, таким, як забруднення навколишнього середовища, зараження продуктів харчування пестицидами й іншими шкідливими речовинами. Вільний ринок, таким чином, найчастіше ігнорує потенційно негативні наслідки прийнятих інноваційних рішень.

Вільний ринок не створює стимули для виробництва нових товарів колективного користування, не в змозі забезпечити суспільство новими послугами, яких потребує будь-яка людина і від яких ніхто не одержує прибутку.

Ринок не дає діючої мотивації для фундаментальних досліджень. Він реалізує науково-технічні досягнення, уже наявні, але не виділяє кошти для фундаментальних досліджень у науці і техніці, а вони вкрай необхідні для розвитку суспільства у віддаленій перспективі.

Економіка, що функціонує на основі вільного ринку інновацій, піддана нестабільному розвитку з відповідними рецесійними й інфляційними процесами в інноваційній діяльності.

Ринок інновацій не поширюється на ті види інноваційної діяльності, що не можуть бути підлеглі винятково комерційним критеріям (нововведення у сфері охорони здоров'я, освіти, фундаментальної науки, некомерційної культури, єдиної транспортної системи тощо), але необхідні суспільству.

Вільний ринок інновацій є абстракцією. У даний час та й у минулому ринок регулюється, тому що умовам вільного ринку не відповідає

ніяка державність. У дійсності повної свободи немає і бути не може. Усі суб'єкти інноваційної діяльності в своїх мотивах і діях залежать від суспільного середовища. Свобода інноваційної діяльності існує не сама по собі, а як наслідок пізнання економічних законів і полягає в умінні підкорятися їм і найвигіднішим способом комбінувати свою діяльність відповідно до об'єктивних взаємозв'язків. Отже, не може бути повної економічної свободи, але повинна бути економічна свобода, достатня для швидкого інноваційного розвитку економіки, забезпечена дією цивілізованого, регульованого ринку інновацій.

Регульований ринок інновацій є результатом цивілізації і гуманізації суспільства, коли держава прагне якось пом'якшити удари ринку по інтересах окремих інноваторів суспільства, але не настільки, щоб звести нанівець мотивацію до творчої, ініціативної праці і ризику в інноваційній діяльності. Ринок повинний бути регульованим, щоб зняти чи обмежити негативні його наслідки в інноваційній сфері. Ринок інновацій може регулюватися своїм власним ринковим механізмом, елементами якого є конкуренція, прибуток, ціна, попит, пропозиція й ін., а також державою прямо і побічно через держзамовлення, податки тощо. Українці важливо знайти оптимальне сполучення ринкового і державного регулювання. Поки немає жодної держави, яка б ідеально вирішувала цю проблему.

Взаємодія двох сторін регулювання ринку інновацій повинна носити моніторинговий характер, що свідчить про посилення і власне ринкового механізму, і державного регулювання. Держава деякою мірою забезпечує умови функціонування ринку, і надмірне неефективне її втручання в ринкові відносини призводить до їхньої деформації.

Найбільш яскравим прикладом деформації ринку може служити ринок інновацій у нашій економіці. Умови функціонування ринку інновацій у нас були такі, що його позитивна роль у розвитку економіки була зведена нанівець.

До основних ознак деформації ринку інновацій через залишковий вплив окремих елементів адміністративно-командної чи директивної системи господарства можна віднести: відсутність численних ринкових суб'єктів у інноваційній сфері, що організують свою інноваційну діяльність на основі різних форм власності; надмірну централізацію в розподілі нововведень, відсутність самостійності в інноваційній діяльності; монополізм виробника нововведень; незбалансованість попиту та пропозиції, з кожним роком зростаючий дефіцит завершених розробок нововведень і успішних нововведень; надмірний ріст цін інновацій, не-

втримну інфляцію, порушення грошового обігу, бюджетний дефіцит; розквіт тіньової економіки, "сірого" і "чорного" ринків інтелектуальних продуктів; посилення регіональних ринків інновацій при розвалі єдиного внутрішнього ринку України; розквіт бартерних інноваційних угод замість більш розвинутих товарно-грошових відносин; деформацію економічних інтересів суб'єктів ринкових відносин в інноваційній сфері (наприклад, у торговців виникає інтерес не продати, а приховати нововведення), відсутність мотивації до ефективної праці, ризику в інноваційній діяльності; відсутність у споживача нововведення права вибору нового товару при домінуванні продавців.

Щоб усунути деформацію, необхідно сформулювати умови для переходу до цивілізованого розвинутого ринку інновацій: створити і підтримувати різноманіття форм власності і методів господарювання, а також ефективну конкуренцію між ними, достатню кількість виробників (не менш 4—5 виробників нової продукції як при олігополії); забезпечити свободу інноваційної діяльності, свободу вибору партнерів по інноваційних господарських зв'язках, самостійність, незалежність і відповідальність за інноваційні рішення ринкових суб'єктів; виключити жорсткий адміністративний розподіл інновацій як товарів; сформувати механізм конкурентно-конкурсного ціноутворення інновацій як товарів; забезпечити вільне маневрування інноваційними ресурсами; можливість змінити умови виробництва, його технологію, вільне переміщення інноваційних капіталів у будь-яку сферу застосування; гарантувати повноту і доступ до інформації про стан ринку інновацій усіх господарників; створити інфраструктуру ринку інновацій, тобто комплекс галузей, систем, служб, підприємств, що обслуговують ринок інновацій; зберегти порядок з поширенням ринкових відносин усередині інноваційного процесу значний неринковий сектор фундаментальних і деяких прикладних досліджень як джерело створення в майбутньому нових ринків; послідовно інтегрувати національний внутрішній ринок інновацій у систему світогосподарських інноваційних зв'язків.

На жаль, як визначають економісти, ці умови в Україні не створені [1, 2, 3]. Розвиток ринку інновацій у перехідній економіці України здійснюється за наступними напрямками: у рамках корпоративно-монополістичних форм великих господарських систем і нерозвиненості реальної самостійності малих інноваційних підприємницьких структур, різних форм вільного асоціювання усередині інноваційної діяльності; розширення сфери ринкових відно-

син усередині інноваційного процесу; у руслі формування нових ринків інновацій (становлення ринків інтелектуальної продукції, людського капіталу, венчурного капіталу, інноваційного кредиту, інноваційних підприємств, високих технологій), генезис яких складає специфічні ознаки переходу до постіндустріальної економіки.

Ринок інновацій в Україні розвивається в обставинах, у яких підприємці не вільно вибирають створювані нововведення, а намагаються одержати їх з минулих накопичених запасів застарілих результатів НДДКР. Це дозволяє виділити специфічні умови становлення ринку інновацій в Україні.

Сучасній моделі ринкового господарювання в інноваційній сфері України характерні наступні специфічні закономірності: максимальна приватизація без переходу інтелектуальної і промислової власності до ефективного управління інноваціями, напівзакритість ринків інновацій через монополні бар'єри входу і виходу, низький рівень розвитку інфраструктури ринку інновацій зокрема, нерозвинена система методів фінансово-бюджетного регулювання інноваційної активності, слабкий, нестабільний економічний ріст при низькій інвестиційно-інноваційній активності в споживчому попиті в сировинних секторах промисловості і при стагнації активності в інших секторах.

У цілому платоспроможний попит на ринку інновацій у нашій країні залишається дуже низьким, незважаючи на ріст потреб, виникнення нових потреб у вітчизняних споживачів, що можуть бути задоволені тільки за рахунок інновацій. У нас існує украй великий розрив між платоспроможним попитом і потребами щодо інновацій. Останні величезні.

На український ринок інновацій "винесена" украй мала платоспроможна потреба в нововведеннях, практично відсутній ефективний попит на інновації. Через низьку платоспроможність попит на інновації не конкретний, тому що не орієнтований на купівлю визначеного нового товару, послуги.

Якщо розрізняти платоспроможний попит на нові фактори виробництва і на нові предмети споживання, то останній більш виражений і переважає, що відбиває більш низьку платоспроможність виробничих підприємств щодо високих цін на нові інвестиційні товари. При цьому дійсний попит на інновації (реально пропонувані попит на нові товари і послуги) значно перевершує реалізований (частина дійсного попиту, що реалізована на ринку інновацій у куплених нових товарах і послугах) через високу частку незадоволеного попиту на нововведення (нереалізованої частини дійсного попиту через відсутність потрібних і прийнятних за

ціною і якістю нових товарів, невідповідність асортименту і якості вимогам покупців). Незадоволений попит на інновації в нашій країні отримує різноманітні форми: прихований, явний, поточний, мобільний і накопичений. Без упровадження нових передових технологій і при використанні одних продуктових нововведень за прихованої псевдоновизною незадоволений попит на інновації усе більше стає явним і накопиченим.

Попит на інновації дуже рухливий, мінливий, тому що на його величину і динаміку впливають численні фактори як економічного, так і соціального, а також технологічного характеру. Попит на нові товари може збільшуватися в результаті використання особливої реклами освітнього типу, доступності нових товарів, росту величини доходів, нової корисності речі і багато чого іншого. Поки ж українські компанії намагаються збільшити попит на псевдоінновації за рахунок негативного маніпулювання споживачами за допомогою реклами. У зв'язку з цим необхідно розрізнити екзогенний і ендогенний попит на інновації. Екзогенний попит на інновації існує в нас щодо невеликого числа нововведень за рахунок держзамовлень і іноземних інвесторів, а ендогенний, чи внутрішній, попит на інновації вкрай малий порівняно з екзогенним.

Крім цього, коли без інновацій неможливе поживлення ділової активності в умовах загальної депресії, попит на інновації об'єктивно стає нееластичним за їхньою ціною, тому що, незважаючи на ріст цін на інновації, їх необхідно купувати й ефективно використовувати. І тільки в умовах крайнього дефіциту власних оборотних коштів, дорожнечі позикових ресурсів, "проїдання капіталу" і неплатежів попит на інновації в Україні став високоеластичним за доходами покупців нововведень через брак грошей завдяки дефляційній політиці.

Через низький платоспроможний попит знижується пропозиція закінчених ефективних нововведень на внутрішньому ринку України і продовжує рости експорт незакінчених розробок нововведень за кордон, у розвинуті країни, де на них існує стійкий високий попит завдяки їх конкурентоздатності.

Обсяг і структура пропозиції інновацій характеризують економічну ситуацію на ринку з боку продавців і виробників нововведень і визначаються розмірами і можливостями виробництва нових товарів, а також тією часткою нововведень, що направляється на ринок, тому що частина виробленої нової продукції споживається усередині самого виробництва.

Обсяг пропозиції закінчених інновацій українських виробників не збільшується, незва-

жаючи на ріст їхніх цін. Значно збільшується пропозиція ідей нововведень без закінченості прикладних розробок у порядку інвестиційного планування чи інвестиційного проектування, тому що позначається дефіцит інвестиційного капіталу і платоспроможного попиту.

Крім цього, на пропозиції інновацій на російському ринку впливають витрати виробництва і обігу разом з інфляцією витрат. Більшість виробничих підприємств досягли межі свого техніко-економічного росту. Збільшення пропозиції продуктових інновацій на ринку за цими межами веде до збільшення витрат виробництва. І без ефективного виробничого освоєння технологічних нововведень стало неможливо збільшувати пропозицію продуктових інновацій.

На обсяг пропозиції інновацій впливають і такі фактори, як високі ціни, низький рівень продуктивності і ресурсозбереження технологій, брак державних інвестицій, високі податки, високий ступінь монополізації виробництва нововведень і ринку інновацій.

Науково-технічні прогресивні базисні інновації приводять до зниження витрат на виробництво і наступне збільшення обсягу пропозиції поліпшуваних нововведень. Україна, здійснюючи законодавчу діяльність, не установила ефективного захисту інтелектуальної і промислової власності й умови для успішної комерціалізації інновацій, особливо нових високих технологій. Податкова політика розроблена і здійснюється не з метою стимулювання підвищення іноваційно-інвестиційної активності, а з метою за будь-яку ціну поповнити державний бюджет за рахунок високих податків.

Якщо на мікрорівні індивідуальна пропозиція інновацій окремих виробників на окремому територіальному ринку усе-таки існує і повільно росте, особливо в регіонах з могутнім науково-технічним і виробничим комплексом оборонної промисловості, то на макрорівні сукупна внутрішня пропозиція інновацій у вигляді закінчених наукових і науково-технічних робіт укр. незначна, підтверджуючи наявність депресивної стагнації іноваційної активності.

І все-таки на криву росту пропозиції продуктових нововведень усе більший вплив чинить технічний прогрес з його відповідними інноваціями. Він дозволяє знижувати витрати виробництва і збільшувати пропозицію нових товарів. Адже форма кривої пропозиції нових продуктів обумовлена багато в чому технологією їхнього виробництва, доступністю ресурсів, що використовуються при виготовленні даного товару. Якщо мобільність виробництва і використовуваних у ньому ресурсів висока

через функціонування високих продуктивних технологій, то крива пропозиції має більш пологий вигляд; тобто на незначну зміну цін можна відповісти істотним збільшенням пропозиції нових товарів. Коли ж збільшення виробництва вимагає великих витрат ресурсів і праці через необхідність його повної модернізації, то крива пропозиції більш крута.

Аналогічно попиту необхідно розрізняти зміну пропозиції і зміну обсягу пропозиції. Обсяг пропозиції змінюється тоді, коли змінюється тільки ціна товару. Зміна пропозиції відбувається, коли змінюються інші фактори, що раніше вважали за постійні. Так, нова технологія, що ефективно використовується, дозволяє за тих же витрат випустити більше продукції. Тоді крива пропозиції зрушується вправо, а пропозиція через ефективне використання високих гнучких технологій стає еластичною за ціною, тобто за рахунок успішного освоєння технологічних інновацій виробництво і пропозиція продуктових нововведень на найменше збільшення ціни відповідає значним ростом. При цьому еластичність пропозиції звичайно більша протягом тривалого часу, ніж у короткий термін. Це викликано пристосуванням виробників до вищої ціни, незважаючи на збільшення гнучкості передових технологій виробництва.

В умовах науково-технічної деградації виробництва багато українських підприємств без модернізації забезпечують нееластичну пропозицію інновацій, тобто, незважаючи на ріст цін на інновації, українські виробники не можуть істотно збільшити пропозицію нововведень.

Таким чином, еластичність пропозиції інновацій змінюється під впливом технічного прогресу (успішних базових технологічних нововведень), змінюючи якісно і кількісно склад використовуваних економічних ресурсів. Завдяки стабільному процесу своєчасного ефективного технологічного відновлення негативний вплив обмеженості економічних ресурсів на виробництво нових товарів слабшає, що веде до зростання значення еластичності пропозиції.

Специфіка входження України в систему соціально орієнтованого ринкового господарювання визначається: відносно низьким рівнем розвитку продуктивних сил; ослабленням світогосподарських зв'язків за всією широтою і глибиною, властивим сучасним інтеграційним процесам; засиллям елементів, що зберігається, адміністративно-командної системи господарювання; надзвичайно високим рівнем концентрації виробництва інновацій за незначною протигагою у вигляді сфери малого і середнього інноваційного підприємництва; глибоко монополізованою структурою економіки НТП і основних ринків нових товарів; спо-

лученням суперечливих процесів "регіоналізації"; ринків нововведень і посилення інноваційної взаємозалежності економік окремих регіонів; необхідністю єдиного внутрішнього ринку.

ВИСНОВКИ

Формування ринку інновацій — складний, суперечливий процес. Нерозвинений і деформований ринок інновацій руйнівню впливає на конкурентоздатність інноваційних структур, і тоді необхідне ефективне селективне втручання держави. Надмірне ж одержавлення економіки НТП викликає зворотню тенденцію, падіння конкурентоздатності, зниження інноваційної активності й ефективності підприємницької діяльності.

Розвиток ринку інновацій, з одного боку, викликає в підприємця інноваційну активність, а з іншого боку — породжує жорстку конкуренцію, технологічне безробіття, не завжди можливість управління ростом цін нових товарів, нові проблеми екології, ерганоміки, безпеки тощо. Тому вкрай необхідна цивілізована культура ринку інновацій і відповідний інноваційний розвиток його суб'єктів. Програма економічних реформ в Україні повинна враховувати це і відбивати визначену логіку й етапні задачі, у числі яких можна виділити такі, як: ефективна реприватизація інноваційної сфери і розвиток інноваційного підприємництва; формування інфраструктури ринку інновацій; демонополізація економіки НТП і усунення організаційних структур, що склалися в рамках адміністративно-командної системи і перешкоджаючих розвитку ринку інновацій; поступове обмеження прямого державного контролю над цінами нових товарів, перехід до конкурентно-конкурсного ціноутворення з непрямим державним економічним регулюванням; рефляційна політика, спрямована на грошове забезпечення ефективних інвестиційних і інноваційних процесів; активна структурно-інвестиційна політика формування постіндустріального вигляду економіки.

Література:

1. Андрощук Г. Інноваційна діяльність в Україні: економічний механізм стимулювання // Інтелектуальна власність. — 2000. — № 12. — С. 23—28.
2. Ілляшенко С. Інноваційний розвиток ринкових можливостей вітчизняних підприємств в умовах перехідного періоду // Економіка, фінанси, право. — 1999. — № 9. — С. 4—6.
3. Калитич Г. Функціонально-інформаційний синтез наукового, технологічного та інноваційного розвитку // Економіка України. — 1999. — № 10. — С. 37—45.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2009 р.